

Ліана ДМИТРИЧЕНКО

РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОЇ ФОРМИ ПРАЦІ В СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

Досліджено механізми розвитку суспільної форми праці в світовій економічній системі. Класифіковано чинники міжнародного розподілу праці в сучасних умовах світової глобалізації та проаналізовано їхній вплив на розвиток суспільної форми праці. Визначено особливості праці в інтернаціональній сфері економіки й на такому підґрунті – особливості її суспільної форми.

Постановка проблеми. Досліджуючи суспільну форму праці в світовій економічній системі, необхідно враховувати кілька методологічно вагомих моментів:

- по-перше, слід мати на увазі, що національно відокремлена праця знаходить підтвердження того, що вона є складовою інтернаціональної суспільної праці, якщо її результати (продукт, послуга) мають попит на світовому ринку, тобто є носіями товарно-грошових відносин між країнами світу;
- по-друге, підвищення ступеня сталості економік країн світу посилює інтеграційні тенденції в системі їхніх соціально-економічних відносин. Це обумовило розвиток системи категорій і законів економічної теорії, зокрема розвиток форм прояву таких категорій, як міжнародний поділ праці та міжнародне усупільнення праці, а також форм прояву й механізмів дії закону вартості, закону витрат виробництва, закону ціни виробництва тощо;
- по-третє, інтеграційні процеси загострили питання щодо розподілу ресурсів праці, світових доходів і взагалі результатів виробництва, про що доволі яскраво свідчать не тільки статистичні дані, а й розвиток суперечностей між країнами світу, що проявляється, на жаль, навіть у воєнних конфліктах (наприклад, лише за останні часи – у відносинах США – Ірак, США – Лівія, США – Афганістан та ін.);
- по-четверте, сучасні міжнародні економічні відносини перебувають під суттєвим впливом процесу світової глобалізації.

Зазначене обумовлює необхідність ретельного дослідження розвитку суспільної форми праці, що для України набуває особливого значення як з точки зору її сучасного й майбутнього місця в світовій економіці, так і з точки зору престижу країни на світовій арені людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо стану дослідження проблем праці у вітчизняній економічній літературі, то, на наш погляд, він характеризується як вкрай незадовільний. Насамперед це стосується методологічного аспекту дослідження. У нашій статті, опублікованій в аналітично-інформаційному журналі “Схід”, ми підкресливали, що протягом останніх двох десятиліть в українській національній літературі в рамках економічної теорії методологічні аспекти праці як економічної категорії, а також суспільної форми праці майже зовсім не досліджуються [1, с. 28–31]. Причиною такого стану аналізу суспільної форми праці є насамперед відхід від теорії трудової вартості, що, на наш погляд, обумовлено ідеологізацією сучасної економічної науки (особливо політичної економії), намаганням захистити ідею “роботи капіталу”, що приносить великі доходи його володарям, й що знецінює людську працю й надає змогу капіталістам сплачувати робітникам не заробіт-

ну плату (відповідно до її об'єктивного рівня), а так звану грошову допомогу трудівнику. Необхідно звернути увагу й на те, що проблеми праці, її продуктивності, розвитку суспільних форм на сучасному етапі економічного занепаду країни розглядати "невигідно", бо обсяг виробництва валового внутрішнього продукту за весь період політичної свободи України навіть не наблизився до рівня 1990 р. (найвищим був показник 2008 р., коли він дорівнював 74,2%) і на початок 2010 р. становив лише 63% [2, с. 30]. І хоча у доповідях керівників країни наголошується на неабияких досягненнях – перевищуючих темпах зростання української економіки порівняно з економіками розвинутих країн (за різними даними аналітиків, темп приросту національної економіки України за перше півріччя 2011 р. становить 4,5–5%), однак необхідно мати на увазі, що темп приросту інфляції більше, ніж удвічі перебільшує темп приросту економіки (і становить за означений період майже 12%). Отже, про яке економічне зростання може йтися?

Щодо теоретичного дослідження проблем праці, то деякі методологічні аспекти її суспільної форми відображено в Національній доповіді "Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави", де йдеться про поширення сфер суспільного виробництва, і таким чином можна вважати, що поширюються суспільні відносини (на підґрунті поширення розподілу праці і ринкових механізмів обміну продуктами праці) [3, с. 60–77]. Проте навіть у державній програмі "Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом Європейської інтеграції" ані слова немає про розвиток суспільної форми праці як такої (зокрема на міжнародному рівні), хоча прагматичні аспекти такого розвитку у названій роботі мають місце [4]. Щодо теоретичного журналу "Україна: аспекти праці", то в ньому порушено головним чином проблеми, пов'язані з динамікою й структурою зайнятості та безробіття, міграції робочої сили, її озброєності засобами виробництва тощо.

Необхідно зауважити, що і в іноземній економічній літературі переважає прагматичний підхід до аналізу проблем суспільної праці. Що ж до дослідження форми праці та її розвитку, то і в національній українській економічній енциклопедії, і в сучасній російській економічній енциклопедії жодного натяку немає на існування такого поняття, як "суспільна форма праці", нібито власно суспільна форма праці не існує як така [5–6]. Відсутній аналіз цієї категорії і в спільному підручнику, написаному колективом відомих вчених Східної й Західної Європи за участю українських авторів – "Соціально-економічний потенціал сталого розвитку", що само по собі викликає непорозуміння, адже ж без розвитку форм праці та форм її організації не може йтися про забезпечення сталого розвитку ані на рівні національної економіки, ані в інтернаціональному масштабі, як на це претендує названий підручник [7].

Виділення невирішеної проблеми. Отже, невирішеною залишається проблема розвитку суспільної форми праці на сучасному етапі динаміки світової економічної системи.

Формування цілей статті. Мета цієї статті – дослідження процесу розвитку суспільної форми праці в інтернаціональній сфері, механізмів і особливостей, а також суперечностей і перешкод на цьому шляху.

Викладення основного матеріалу. Необхідно зауважити, що правомірність постановки питання щодо суспільної форми праці та практична значущість вирішення проблеми розвитку відносин суспільної праці визначається суттєвою роллю, що відіграють на сучасному етапі процеси розподілу й кооперації праці, інтернаціоналізації економічних зв'язків країн та глобалізації сучасної світової економіки.

Безсумнівно, поширення процесу глобалізації проявляється насамперед саме у сфері економічних відносин. Глобалізація впливає на усупільнення праці двоїсто. З одного боку, вона безпосередньо проявляється в міжнародних межах. З іншого – глобалізація була б неможливою без розвитку суспільної форми праці в національних економіках країн світу. Підвищення ступеня сталості економік країн світу посилює інтеграційні тенденції в системі їхніх соціально-економічних відносин. Ось

чому з давніх часів, коли ще не йшлося про глобалізацію як таку, але коли доволі активно висвітлювалися проблеми інтернаціоналізації економічних відносин й інтернаціоналізації економік країн світу, вчені наголошували на тому, що одночасно існують і функціонують дві відносно самостійні економічні сфери – національна й інтернаціональна [8, с. 129]. Вже відтоді чітко постало питання щодо співвідношення національної та інтернаціональної економіки, щодо їхньої першорядності й другорядності. Зауважимо, що з тих часів точки зору вчених стосовно цього питання були розбіжними. У нашій статті щодо методології дослідження суспільної форми праці (про яку вже йшлося) ми висвітлили власну точку зору з приводу співвідношення національної та інтернаціональної економіки [1, с. 28–31]. Ми вважаємо, що значущість названого методологічного питання обумовлено тим, що міжнародні виробничі відносини складаються між державами – суверенними власниками національних продуктивних сил. Отже, одночасно існують і взаємодіють дві відносно самостійні економічні сфери – національна та інтернаціональна, і таким чином суспільна форма праці в усіх аспектах її прояву впливає як на національні економічні системи, так і на сферу міжнародного економічного співробітництва й економічної інтеграції. Отже, питання, яка зі сфер – національна чи міжнародна – є ведучою, уявляється не тільки складним і спірним, але дещо некоректним, оскільки національна й інтернаціональна економіки діалектично взаємозв'язані. Інтернаціональні економічні відносини не можуть складатися без розвитку національних економік, як і національні економіки не можуть функціонувати ізольовано від світової економіки. Це визначається самою суттю, фактом і станом суспільного розподілу праці, що, в свою чергу, визначає і *суспільну форму* (організації) праці, і як результат – *суспільний характер* (визнання її результатів суспільством) праці.

Такий висновок уявляється дуже значущим з точки зору обґрунтування механізму розвитку суспільної форми праці на сучасному етапі. Отже, тільки на підґрунті взаємовпливу і взаємодії національних економік зі світовою економікою стає можливим розвиток світової економічної системи, що, на наш погляд, є найяскравішим проявом розвитку суспільної форми праці в ній (у світовій економічній системі).

Щодо безпосередньо механізму розвитку будь-якого економічного процесу і явища, необхідно зазначити, що він (механізм) передбачає насамперед вибір певної моделі розвитку з визначенням конкретних цільових орієнтири розвитку системи, чинників і важелів, форм і методів реалізації цільових установок.

Виходячи з багаторівневості економіки (її мікрорівня, мезорівня й макрорівня), суттєвого значення набуває визначення пріоритетних напрямів розвитку суспільної форми праці (який має загальне підґрунтя – суспільний поділ праці). Идеться насамперед про раціональне використання існуючого потенціалу національної економіки – її ресурсної бази, галузевих переваг, національних особливостей країни (і відповідно – особливостей її товарів і послуг). Результатом такого буде забезпечення конкурентних переваг національної економіки й поширення суспільної форми праці як на рівні економіки країни, так і на рівні світової економіки.

Якщо характеризувати відповідний процес (розвиток суспільної форми праці), то можна зробити висновок про дуже повільну його швидкість як на світовому рівні, так і в межах абсолютної більшості національних економік. Так, незважаючи на загальне світове економічне зростання, стан переважної більшості країн світу залишається таким, що не дає змоги для висновку про розвиток суспільної форми праці в національних економіках цих країн, а відтак про її (суспільної форми праці) розвиток на рівні світової економіки. Сьогодні 25% світового ВВП виробляється всього на 0,3% території Землі; 50% світового ВВП виробляється на 1,5% її території (що приблизно дорівнює території Алжиру), де проживає приблизно 1/6 населення світу. Частка 15 найкрупніших економік світу виробляє близько 80% світового обсягу ВВП [9, с. 96, 107]. Якщо в 1970 р. середній дохід країни, що знаходилась у верхній чверті світового розподілу доходів, у 23 рази перевищував дохід країни, яка знахо-

дилась у нижній чверті, то до 2010 р. ця різниця зросла майже до 29 разів [10, с. 40–41]. Дистанція між найбагатшими і найбіднішими країнами збільшилась до розмірів провалля. Найбагатша на сьогоднішній день країна світу (Ліхтенштейн) утричі багатша, ніж найбагатша країна в 1970 р. Найбідніша на даний час країна (Зімбабве) приблизно на 25% бідніша, ніж найбідніша країна в 1970 р. (теж Зімбабве, яка дотепер залишилася такою) [9, с. 111; 123, с. 42]. Такий стан національних економік країн світу не може позитивно впливати на розвиток суспільної форми праці в світовій економічній системі.

Дуже обмеженими уявляються й можливості України стосовно подальшого розвитку суспільної форми праці як у межах країни, так і на рівні світової економіки. Промовистим доказом такого є загальний рівень розвитку економіки країни. Так, обсяг виробництва валового внутрішнього продукту України за період з 1991 р. й дотепер не наблизився до рівня 1990 р. і на початок 2010 р. становив лише 63% [2, с. 30]. Щоб вистояти в умовах світової фінансової кризи, Україна запозичила в МВФ такі кошти й погрузла в таких боргах, порівняно з якими, за зауваженням фахівців, сама криза перестала лякати. Згідно з даними Міжнародного агентства Credit Market Analysis, Україна посідає перше місце у рейтингу світової ризикованості внесків у державні боргові зобов'язання. Як свідчить Міністерство фінансів, лише за січень-лютий 2011 р. державний борг України збільшився на 13,503 млрд. грн. і зараз становить 445,739 млрд. грн. проти 130,7 млрд. грн. у 2008 р. і 225 млрд. грн. у 2009 р. Сума валового зовнішнього боргу (всіх боргів країни й підприємств) перевищила рівень 105 млрд. дол. До того ж Україна очікує від МВФ ще два транші по 1,5 млрд. дол. У найближчих 12 місяців вона має сплатити за боргами 51 млрд. дол., більшість з яких – приватні й до 90% яких сплачуватимуться за рахунок нових кредитів [11, с. 3]. Отже, можна уявити собі позиції нашої країни щодо умов розвитку суспільної форми праці. До сказаного необхідно додати таке: воєни фахівці прогнозують обвал гривні, подальшу активізацію імпорту (який сьогодні у грошовому вимірі на 15% перебільшує експорт), а також втрату позицій країни на світовому ринку металу (зростання головного експортного товару – металу, як за обсягом, так і за ціною сягнуло максимальної позначки) [11, с. 3].

Повертаючись до проблеми розвитку суспільної форми праці в світовій економіці, необхідно звернути увагу на таке: праця, що виступає у міжнародній сфері як національно відокремлена, втілюється у товарах і послугах, на виробництві яких кожна країна спеціалізується, керуючись насамперед власними національними інтересами. Але при цьому товари й послуги кожної окремої країни мають відповідати потребам, структурі й обсягу світового господарства. Отже, необхідно узгоджувати виробництво на національному й світовому рівнях. Проте, з одного боку, таке узгодження відбувається на ринку й встановлюється априорі, а з іншого – окремі країни, враховуючи власні економічні інтереси, можуть спеціалізуватися на виробництві продуктів і послуг, необхідних світовому ринку. Таким чином виникає суперечність суспільної форми праці на світовому й національному ринках. Ця суперечність розв'язується самим розвитком продуктивних сил як на національному, так і на світовому рівнях. Розвиток продуктивних сил в окремих країнах дозволяє задовольнити потреби у певних продуктах і послугах не тільки в цих країнах, а й на світовому ринку, що підтверджує те, що праця в країнах-виробниках набуває інтернаціонального характеру й набуває суспільних форм.

Необхідно зауважити, що в економічних відносинах між країнами світу все більш активним стає така їхня форма, як дво- і багатобічні торговельні узгодження, координація певних планів реалізації суспільних проектів тощо. Отже, можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку світових економічних зв'язків набуває нової якості дія закону пропорційного розвитку економіки на світовому рівні. Глибокий взаємозв'язок і взаємозалежність економік країн світу доведена не тільки фактом існування самої світової економічної системи, а й тими глобальними процесами

ми в світовій економіці, що проявляються у наслідках негативних суперечливих процесів (наприклад, у наслідках сучасної світової фінансової кризи), які не минають національні економіки країн світу. Таким чином, посилення означеної взаємозалежності доводить посилення інтернаціонального характеру суспільної праці в масштабах світової економічної системи.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Теоретична й практична значущість дослідження суспільної форми праці на сучасному етапі розвитку світової економіки визначається роллю, яку відіграють процеси інтернаціоналізації й усупільнення виробництва, розподілу праці та кооперації економічних відносин.

2. Діалектичний взаємозв'язок між внутрішньою структурою національних економічних систем і структурою світової економічної системи, взаємодія національної та інтернаціональної сфер виробництва, прямі й зворотні зв'язки між ними значною мірою залежать від суспільного розподілу праці як на рівні національних економік, так і на рівні світової економіки загалом. Така взаємодія охоплює процеси розвитку суспільної праці як у національних економіках окремих країн, так і в умовах міжнародного розподілу праці й економічної інтеграції в межах світової економіки.

3. Існує широке коло аспектів дослідження проблеми розвитку суспільної форми праці в світовій економічній системі. Це й рівні економіки, і галузі виробництва (включаючи внутрішньогалузевий і міжгалузевий масштаби), і безпосередньо форми прояву процесу усупільнення праці тощо. Кожний аспект і рівень дослідження суспільної форми праці потребує подальшого глибокого методологічного обґрунтування.

Література

1. Дмитриченко Л. А. Суспільна форма праці в інтернаціональній сфері економіки: методологія дослідження // Л. Дмитриченко. – Схід. – 2011. – № 4(111). – С. 28–31.
2. Статистичний щорічник України за 2009 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – К. : Інформ.-аналіт. агентство, 2010. – 568 с.
3. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави : [нац. доповідь] / за ред. В. М. Гейця – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
4. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) "Шляхом Європейської інтеграції" / авт. кол. : А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. ; Нац. ін-т стратег. дослідж.; Ін-т економ. прогнозування НАН України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.
5. Економічна енциклопедія : у 3 тт. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2000–2002.
6. Румянцева Е. Е. Новая экономическая энциклопедия / Е. Е. Румянцева; 3-е изд. – М. : Инфра, 2010. – 826 с.
7. Соціально-економічний потенціал устійчивого розвитку : учеб. / под ред. проф. Л. Г. Мельника (Україна) и проф. Л. Хенса (Бельгія). – Суми : Университ. книга, 2007. – 1120 с.
8. Общественная форма труда при социализме : [совмест. Узд.] / под ред. д.э.н., проф. А. Д. Смирнова и академика АН ВНР К. Сабо. – М. : Экономика ; Будапешт : Изд-во Будапешт. ун-та экон. наук, 1984. – 264 с.
9. Доклад о мировом развитии 2009: новый взгляд на экономическую географию [Електронний ресурс]. – Вашингтон : Междунар. банк реконстр. и развития / Всемир. банк, 2009. – 385 с. – Режим доступа : <http://issuu.com/worldbank-russia/docs/wdr2009-rus>
10. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / пер. с англ. – М. : Весь Мир, 2010. – 244 с.
11. Панченко А. Гривня обвалится?.. / А. Панченко // Сегодня. – 2011. – 25 июня. – № 137 (3854). – С. 3.